

Nemzetek egymás tükrében

„Hiába fürösztöd önmagadban,
Csak másban moshatod meg arcodat.”
(József Attila)

„Az ember könnyekig meghatódik, ha magyarokat a szlovák parasztok jóságáról és szelídségéről vagy cseheket a magyar parasztok nemes komolyságáról és polgári erényeiről hall áradozni, s mélyen el kell csodálkoznia, hogy ennyi jóakarátú kormány s áldott jó parasztnép között, miért olyan kibírhatatlan a népek élete Kelet-Európában, és ugyan honnan születik az a rengeteg pánszláv agitátor és az a nem kevésbé rengeteg és nem kevésbé gonosz revizionista agitátor, aki e népeket szüntelenül törvényes kormányuk ellen izgatja. [...] *A közösségi rémképeknek ugyanis megvan az a szörnyű tulajdonságuk, hogy fantáziából születnek ugyan, de abban az arányban, ahogyan hisznek bennük, testet tudnak ölteni.*”¹

A tanulmánykötetünk jelennel foglalkozó fejezeteiben elemzett sztereotípiák, közösségi képek nagy része a múltban gyökerezik, azokban a diskurzusokban és egyéb fajta reprezentációkban, amelyeket százötven-kétszáz éven át a nacionalizmus politikai ideológiája és kulturális logikája dominált.² A nemzetállamokban a kollektív kategóriák és imaginációk a domináns nemzet legitimálását szolgálják, a kisebbségek, az idegenek és a szomszédok képe ennek alárendelt. A nacionalizmus elképzelt közösségei és homogenizációs logikája maguk után vonták az imént említett *mások* kulturális különbségeinek kinagyítását, hiperbolizációját: *a szlovákot* vagy *a román* alapvetően és lényegét tekintve különbözőnek kellett láttatni, sokkal különbözőbbnek, mint amekkora az egyazon faluban élő szlovák és magyar parasztok vagy ugyanazon kisvárosban élő román és magyar iparosok

¹ BIBÓ István 1986. *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, Válogatott tanulmányok, II, Bp., Magvető Kiadó, 229–230. (Kiemelés tőlem – F. M.)

² Köszönet a konferencia történeti mítoszokról szóló szekciójában tartott előadásaiért Szarka Lászlónak, Romsics Gergelynek, Trencsényi Baláznak és Vörös Lászlónak.

mindennapi gyakorlata és társadalmi tapasztalata közötti különbség volt. A 19. század folyamán vezető szerephez jutó nemzetábrázolásoknak nyilván voltak pre-modern előzményei. Ilyenek a középkori eredetű történeti eredetmítoszok, amelyeket a „történeti jog” ugyancsak középkori eredetű koncepciójával együtt – mint ahogyan Szűcs Jenő már harminc évvel ezelőtt megfogalmazta – a magyar állam-nemzet, később az etnikai/kulturális nemzet legitimálására fedeztek fel a 19. században újra. A kizárás gesztusára válaszként pedig megszülettek a nemzetiségek ellenmítoszai. A modern nemzetképek másik forrása az ugyancsak középkori eredetű etnikai sztereotípiák, amelyek legfontosabb elemei nem kulturális, hanem társadalmi eredetű különbségek voltak. A román („oláh”) vagy szlovák („tót”) pásztorokról és parasztokról szóló történetek, az őket megjelenítő képek azonban más jelentésre tettek szert az új kontextusban (gondoljunk például a Feszti-körkép ábrázolására Pannónia szláv őslakóiról).

A kutatásnak egy további kérdése, hogy a középkori elemeket magába ötvöző nemzetképek miként, milyen csatornákon, médiumokon keresztül terjedtek el és váltak a modern kor tudatának meghatározó elemévé. E folyamat fontos szaka-sza az, amelynek során a nemzetről és nemzeti kisebbségekről szóló diskurzus, a hozzá tartozó képekkel és mítoszokkal együtt beépült a nyomtatott kapitalizmus, a közoktatás, majd legújában az audiovizuális média nyilvánosságába. A közvetítés a „nemzeti önismeret” tudományain és az azokat leképező iskolai tankönyveken, a politika diskurzusain, valamint populáris műfajokon keresztül (például kalendáriumok, bulvárlapok, játékfilmek, internet) történik.

Melinda Mitu és Sorin Mitu³ – Széchenyi, Wesselényi, Kossuth és Táncsics románokról való képét vizsgálva – azt találják, hogy nagyjaink a románok elmaradottságára, keletiségére és számbeli fölényük veszélyeire helyezik a hangsúlyt. De létezik egy 19. századi kép a románokról mint nemes vademberekről is. Sokan támaszkodnak egy 1842-es, Gorove Istvántól származó leírásra Magyarország nemzetiségeiről, amely az elmaradottság mellett a románok békés és hálás természetét emeli ki. „Szegénységük és közömbösségük miatt azonban nehezen lesznek edukálhatók, csak a saját papjaikra hallgatnak” – mondja a százötven évvel ezelőtti szerző.

Az itt kezdődő történeti fejezet, amelyet legszívesebben a történeti antropológiai jelzővel illetnék, egyebek mellett éppen arra a kérdésre keres választ, hogy bizonyos médiumokon keresztül – mint amilyenek az emlékművek és emlékhelyek, valamint a történetírás – miként közvetítődnek a kollektív kulturális reprezentációk. A beléjük kódolt kizárólagosság következtében milyen konfrontációknak nyújtanak terepet, hogyan zajlanak le és meddig tartanak ezek a konfliktusok.

³ MITU, Melinda–MITU, Sorin 1998. *Românii văzuți de maghiari. Imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca.

Látszik-e lehetőség arra, hogy a történetileg beágyazódott mítoszokat és sztereotípiákat megváltoztassák, nem úgy, hogy az azokat hordozó tárgyakat, jeleket szétzúzzák és más hasonlókkal helyettesítik, hanem alapvetően új jelentéseket hozva létre.

Az itt olvasható tanulmányok ugyanakkor legalább annyira társadalomtudományosak is, szerzőik azt vallják ugyanis, hogy a nemzeti reprezentációk, illetve diskurzusok nem önmagukban érdekesek és megfejthetők, hanem a létrehozatal és használat társadalmi kontextusában, hatalmi relációjában. Az erős és hatásos reprezentációk mindig összekapcsolódnak a szimbolikus hatalommal, amit a periférián élők (akár társadalmi értelemben, akár földrajzi értelemben is) magukévá tesznek, interiorizálnak. Avagy lázadnak ellene, ellenmítoszokat, reprezentációkat alkotva meg magukról, és azok terjesztésében érdekelt újabb hatalmi centrumokat hozva létre.

A nemzetimázsokat társadalmi kontextusukban vizsgálva tudunk csak rákérdezni a különböző, egymással versengő vagy egymással konfliktusban álló reprezentációk és az őket létrehozó intézmények és emberek viszonyára. Az etnikai és nemzeti reprezentációalkotás mindig reaktív folyamat, különösen érvényes ez Kelet-Közép-Európa egymással érintkező népeire. A hatások és ellenhatások nemcsak két szereplő között érvényesülnek, hanem egyenesen legalább három, de olykor négy, hiszen például – amiként azt Gabriela Kiliánová tanulmányában látni fogjuk – Dévényért mint szimbolikus helyért nemcsak a két állam küzd, hanem az etnikai kisebbségek – szlovákiai magyarok és magyarországi szlovákok – elitje is. Az egyes szereplők retorikája és logikája azonban félelmetesen hasonlít egymásra. Az áldozat-mítosz együtt az ezeréves elnyomás képével, amelyről Elena Mannová máshol azt mondja, hogy a szlovák nacionalizmus egyik meghatározó eleme, hasonló szerepet játszik a magyar nacionalizmusban is, csakhogy a későbbi korszakok interpretációjában. (Ugyanerről lásd a fenti Bibó-idézetet.)

Hogyan lehet túllépni ezen a meghatározottságon? Erre vonatkozóan ebben a fejezetben is történik kísérlet: a mítoszok és kollektív reprezentációk történeti dekonstrukcióját egy transznacionális szemlélettel egyesítjük: a dekonstrukciókat egymás mellé helyezzük, és egymásból, illetve e közös kontextus felől olvassuk. Három esettanulmányt tart kezében az olvasó, amelyek közül kettő Magyarországon kevésbé ismert, a maguk nemzeti akadémiai közegében igen jelentős könyvek fejezetei. Gabriela Kiliánová *Mýtus hranice: Devín v kollektívnej pamäti Slovákov, Mad'arov a Nemcov*⁴ (A határ mítosza. Dévény a szlovákok, magyarok és németek kollektív emlékezetében) címmel publikált értékes tanulmányt Dévény szimbolikájáról.

⁴ KILIÁNOVÁ, Gabriela 2002. Mýtus hranice: Devín v kollektívnej pamäti Slovákov, Mad'arov a Nemcov, *Historický časopis*, 50. roč., 4. no., 633–650.

Itt közölt fordításunk a német nyelvű verzió⁵ alapján készült. Szerzője többek mellett ezért a munkáért Herder-díjban részesült. Sorin Mitu írása a közelmúltban megjelent *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități* (Az én Erdélyem. Történelmek, mentalitások, identitások) című kötetéből származik.⁶ Feischmidt Margitnak az aradi Szabadság-szobor példája kapcsán lokalizáció és reprezentáció viszonyát értelmező írása külföldi felkérésre készült és egy a Monarchia határvidékeinek kulturális „megmunkálását” eseteken keresztül bemutató konferenciakötetben jelenik meg.⁷

⁵ KILIÁNOVÁ, Gabriela 2003. *Ein Grenzmythos: die Burg Devín*, in Hannes STEKL–Elena MANNOVÁ (Hrsg.), *Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich*, Wiener Vorlesungen, Konversatorien und Studien, Band 14., Wien, WUV, 49–80.

⁶ MITU, Sorin 2006. *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași.

⁷ A tanulmány első változata *Nationale Denkmäler an der Peripherie. Ungarische Nationalesierung in der Zeit der Milleniumsfeier* címmel a „Raum und Grenze in der Österreich–Ungarischen Monarchie von 1867 bis 1918” című konferencián hangzott el 2006. január 20-án a bécsi Collegium Hungaricumban. Köszönet a konferencia résztvevőinek, különösen Király Editnek az előadáshoz fűzött megjegyzéseiert.